

PERSPEKTIVE IMPLEMENTACIJE
EVROPSKIH STANDARDA
U PRAVNI SISTEM SRBIJE

Knjiga 5
Zbornik radova

Priredio
Prof. dr Stevan Lilić

Beograd, 2015

**PERSPEKTIVE IMPLEMENTACIJE EVROPSKIH STANDARDARDA
U PRAVNI SISTEM SRBIJE – KNJIGA 5**

Priredivač

Prof. dr Stevan Lilić

Izdavač

Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu
Centar za izdavaštvo i informisanje

Za izdavača

Prof. dr Sima Avramović, dekan

Urednik

Prof. dr Dragan M. Mitrović

Izdavanje zbornika pomoglo je
Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije

© Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2015

Sva prava zadržana. Nijedan deo ove knjige ne može biti reprodukovano, presnimavan ili prenošen bilo kojim sredstvom – elektronskim, mehaničkim, kopiranjem, snimanjem ili na bilo koji drugi način bez prethodne saglasnosti autora i izdavača.

www.ius.bg.ac.rs

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

340.137(4-672EU:497.11)(082)

PERSPEKTIVE implementacije evropskih standarda u pravni sistem Srbije : zbornik radova. Knj. 5 / priredio Stevan Lilić. – Beograd : Pravni fakultet, Centar za izdavaštvo i informisanje, 2016 (Beograd : Službeni glasnik). – 357 str. ; 24 cm. – (Biblioteka Zbornici)

Na spor. nasl. str.: Perspectives of Implementation of European Standards in the Serbian Legal System. – Tekst lat. i ćir. – Tiraž 150. – Str. 9–10: Predgovor / urednik ; Forward / editor. – Napomene i bibliografske reference uz tekst. – Summaries.

ISBN 978-86-7630-600-8

1. Лилић, Стеван [уредник] [аутор додатног текста] а) Право – Хармонизација – Европска унија – Србија – Зборници

COBISS.SR-ID 222013964

UZROCI KRIZE I PUTEVI NJENOG PREVAZILAŽENJA SAGLEDANI IZ PERSPEKTIVE EVROPSKOG SOCIJALNOG MODELA

Apstrakt: Osnovna pozadinska ideja je da je neoliberalni zaokret u razvoju liberalnog kapitalizma prouzrokovao sadašnju globalnu krizu i krizu Evrozona, da rigidne mere štednje predstavljaju neoliberalni mehanizam koji sam po sebi ne može da razreši krizu, da je za put izlaska iz krize neophodan welfare zaokret u smislu novih formi welfare ekonomskih i političkih strategija razvoja (novih u odnosu na welfare model iz 1970.ih). Ovaj welfare zaokret bi bio neophodan i za smanjenje prevelikih nejednakosti na globalnom, regionalnom i državnom nivou, kao i za iznalaženje novih balansa između ekonomske efikasnosti i mehanizama slobodnog tržišta, s jedne strane, i sistema blagostanja, zaštite ljudskih prava i prava na dostojanstven život svake individue, s druge. Dodatne pozadinske poente su da je privlačnost Evropske unije (EU) za građane prevashodno zasnovana na idealno-tipskom pojmu „socijalne Evrope“, da kriza Evrozona i dominantni načini njenog rešavanja dovode u opasnost osećaj pripadništva EU i uopšte uzev njen politički identitet, i da prevazilaženje krize i oporavak, kao i unapređenje identiteta političke zajednice EU zahteva revidirane ideje i prakse „socijalne Evrope“, bazirane na konstitucionalnim i institucionalnim nastojanjima usmerenim ka dubljoj i jačoj političkoj, ekonomskoj, fiskalnoj i socijalnoj integraciji. U tekstu se najpre analizira veza između krize kapitalizma i razvoja države blagostanja. Zatim se u međudnosu sa welfare modelom razmatraju uzroci tekuće krize, kao i putevi izlaska iz nje. U datom kontekstu se ukazuje i na moguće relevantne aktere i procese, koji bi mogli da budu ključni za prevazilaženje neoliberalnog pristupa, zasnovanog na štednji na račun socijalnih davanja, i za preusmerenje na welfare model i princip solidarnosti.

Ključne reči: welfare sistem, kriza, mere štednje, EU, Evrozona

* *Dr Dragica Vujadinović, redovni profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Rad je rezultat istraživanja u okviru projekta Perspektive implementacije evropskih standarda u pravni sistem Srbije (179059), koji podržava Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.*

I Uvod - Osvrt na međudnos welfare sistema i krize kapitalizma

Država blagostanja je koncepcija vladanja u kojoj država igra ključnu ulogu u zaštiti i promociji ekonomskog i socijalnog blagostanja svojih građana. Zasniva se na državnoj intervenciji u tržište i na mešovitoj ekonomiji, i zastupa principe jednakih šansi, odgovornosti za slabije socijalne slojeve, redistribucije bogatstva. Ona teži poboljšanju opšteg standarda i kvaliteta života stanovništva, što većoj zaposlenosti, vezivanju zarada za ekonomski rast, smanjenju socijalnih razlika i smanjenju klasnih sukoba. Država blagostanja uspostavlja specifičnu kombinaciju kapitalizma, blagostanja i demokratije.¹

U dvadesetom veku je model države blagostanja postao standard za modernizaciju država i standard za ekonomski razvoj, koji - u civilizacijskom trendu unapređenja zaštite univerzalnih ljudskih prava i razvoja međunarodnog prava ljudskih prava - daje značajan doprinos demokratskoj dimenziji modernih država. Poseban doprinos welfare sistema je vezan za afirmaciju socijalnih prava na obrazovanje, zdravlje i penzionisanje.

Po Piketiju², država blagostanja predstavlja izraz socijalne revolucije, koja je išla uporedo i povezano sa fiskalnom revolucijom, na jednoj strani, i revolucijom u shvatanju ljudskih prava i međunarodnog prava, na drugoj strani. Fiskalna revolucija je, zapravo, omogućila državu blagostanja, odnosno, omogućila je tri socijalne revolucije vezane za obrazovanje, zdravstvo i javne penzije.³

Model sistema oporezivanja i socijalnih davanja u kontekstu države blagostanja je predstavljao - kao uspostavljeni standard modernizacije - izvanredan korak napred u istorijskom i civilizacijskom smislu.⁴ Široki konsenzus

1 Ne postoji jedinstvena definicija koncepcije države blagostanja, a u praksi postoje različite verzije ovog modela ekonomske i socijalne politike.

Videti: T.H. Marshall, *Citizenship and Social Class; And Other Essays*, Cambridge University Press; C. Offe, *Contradictions of the Welfare State*, The MIT Press, 1984; M.C. Marcuzzo, „*Keynes and the Welfare State*“, http://www.ie.ufrj.br/datacenterie/pdfs/seminarios/pesquisa/texto_02_12.pdf

2 Th. Piketty, *Capital in the Twenty-First Century*, Harvard University Press, 2014.

3 Piketi kaže: „Zajedno sa pristupom obrazovanju i zdravstvu, javne penzije konstituišu treću socijalnu revoluciju, koju je fiskalna revolucija dvadesetog veka omogućila.“ (Th. Piketty, op.cit. 478).

4 Piketi kaže: „... (U) svim razvijenim zemljama u današnjem svetu građenje fiskalne i socijalne države predstavlja suštinski momenat procesa modernizacije i ekonomskog

je bio uspostavljen oko ovakvog tipa socijalnog sistema i u tom smislu su i post-kolonijalne zemlje - u svom nastojanju da slede moderne trendove izgradnje države - pokušavale da ostvare izvesni nivo socijalnog blagostanja.⁵

Shodno statističkim podacima koje prezentuje Pikety⁶, od 1870. do 1910/20. godine u bogatim zemljama je na poreze odlazilo manje od 10% nacionalnog dohotka ("national income") (za poslove vladanja – policiju, armiju, spoljnje poslove, državnu administraciju). Veća državna intervencija u ekonomiji pojavila se kao odgovor na krizu 1930.ih u okviru tzv. „New Deal” strategije u Americi, i nakon Drugog svetskog rata u Zapadnoj Evropi. U uslovima visokog rasta proizvodnje u razvijenim zemljama Zapada i, u širem smislu, u kontekstu oporavka od ratnih razaranja ne samo materijalne već i socijalne i političke prirode, došlo je do uspostavljanja i razvoja „države blagostanja“. Udeo nacionalnog dohotka u socijalnim davanjima je između 1920. i 1980. godina značajno porastao u bogatim zemljama, a do krize države blagostanja dolazi od 1970.ih i posebno 1980.ih godina, kada naftna i ekonomska kriza otežavaju i onemogućavaju dalje pokrivanje troškova skupih socijalnih država. U Americi je taj rast išao do 30% nacionalnog dohotka, da bi stagnacija počela 1970.ih, sa republikanskom vladavinom i Ronaldom Reganom kao predsednikom. U Velikoj Britaniji je rast išao do 40%, ali je i u toj zemlji stagnacija krenula ranije nego u drugim zemljama Zapadne Evrope, tj. kao i u Americi od 1970.ih sa vladavinom konzervativne stranke i premijerke Margaret Tačer. U drugim razvijenim zemljama je rast poreskih davanja trajao do 1980.ih i kretao se čak do 50% u Francuskoj i Nemačkoj, a u Švedskoj i do 55% nacionalnog dohotka. Udeo poreza u nacionalnom dohotku je za pedeset godina porastao tri, četiri i čak pet puta, da bi, zatim, došlo do stabilizacije pomenutih poreskih davanja.⁷

Nakon toga kreće trend smanjivanja socijalnih davanja i postepenog urušavanja dostignuća welfare modela. To ne znači da je država blagostanja rasformirana, ona kao civilizacijski standard i kao mera balansa između

razvoja.... Razvoj fiskalne i socijalne države je blisko povezan sa samim procesom izgradnje države.“ Ibid, 491.

5 Piketi primećuje da su najsiromašnije zemlje u postkolonijalnoj fazi uspevale da dosegnu do 15% poreskog nivoa. Taj procenat se, međutim, 90.ih godina dvadesetog veka smanjuje samo na 10%, zahvaljujući neoliberalnom zaokretu u razvijenim zemljama, a pod uticajem patronizirajućih neoliberalnih direktiva najrazvijenijih zemalja u uslovima narastajuće krize. Ibid, 491, 492.

6 Ibid, 474-478.

7 Ibid, 476.

kapitalizma i demokratije nije eliminisana iz teorijskog i praktičko-političkog polja, ali jeste značajno dovedena u pitanje.⁸

Model države blagostanja iz druge polovine 20.og veka je vremenom postao preskup, birokratizovan i ekonomski neodrživ, što se jasno iskazalo u uslovima naftne i ukupne ekonomske krize 1980.ih godina. Sa rastućim ekonomskom krizom i krizom tog skupog welfare modela, dolazi do trenda urušavanja uspostavljene državne fiskalne i socijalne politike, i do neoliberalnog zaokreta u ekonomskoj, fiskalnoj i socijalnoj politici.

Kao odgovor na ekonomsku krizu 1980.ih i na krizu države blagostanja, došlo je do zamene kejnizijanskog modela razvoja neoliberalnim modelom i ekonomskom fiskalnom i tržišnom liberalizacijom.⁹ Logika privatizacije, konkurencije, efikasnosti, zajedno sa osnaženim i osamostaljenim od kontrole države finansijskim kapitalom i sa proširenim socijalnim nejednakostima¹⁰ stiče dominaciju nad logikom zaštite socijalnih i radnih prava i društvenog blagostanja.

U Evropskoj uniji (EU) je, kao i globalno, prisutan pomenuti trend zaokreta ka neoliberalnom modelu razvoja. Pri tom, u procesima evropskih integracija su na delu protivrečni procesi i sukobi dve logike razvoja ili dva međusobno suprotstavljena načina mišljenja i delanja ("mindsets"): „menadžerski mindset“, vezan za ekonomsku efikasnost i instrumentalni razum, na jednoj strani, i „kantovski mindset“, vezan za supstancijalnu racionalnost i za konstitucionalizam, na drugoj strani.

U vezi sa tim, Hauke Brunkhorst¹¹ naglašava da je konstitucionalizam osnivačkih dokumenata EU doživeo progres ("Kantian mindset"), ali da je s druge strane „managerial mindset“ već od 1960.ih godina prevagnuo u procesima evropskih integracija i u sferi ekonomije, i da je upravo zbog toga EU

8 Piketi zanemaruje ovaj proces regresije, više govori o pomenutoj stabilizaciji pomenu-tih različitih procenata udela poreza za socijalna davanja.

9 Th. Piketty, op.cit.

10 Od 1980. do 2014. progresivan rast nejednakosti se dogodio unutar svetske piramide (na globalnoj ravni) i unutar svake države. Tokom poslednjih 25 godina, prihodi 0,1% najbogatijih porasli su 20 puta u odnosu na prosečne prihode. Osamdeset i pet pojedinaca konroliše više resursa nego 3,5 milijardi najsiromašnijih ljudi zajedno. Skoro milijarda ljudi je stupilo u 21. vek nesposobno da čita ili da se potpiše. (V. Beširevic, „Is Reducing Poverty a Task of Constitutional Courts“, *Strani pravni život*, 2010/1).

11 H. Brunkhorst, „Beheading of the Legislator: The European crisis - Paradoxes of Constitutionalizing Democratic Capitalism“, u: M. Jovanovic&D. Vujadinovic (eds.), *Identity, Political and Human Rights Culture as Prerequisites of Constitutional Democracy*, Eleven International Publishing, Amsterdam 2013, 37-55.

prihvatila bez ikakvog otpora neoliberalnu strategiju razvoja kao odgovor na ekonomsku krizu iz 1980. godine.¹²

U sferi ekonomske politike je došlo do uspostavljanja hegemonije menadžerskog načina mišljenja (mindset), vezanog za neoliberalizam/ordoliberalizam¹³, čije bazične ideje su: oslobađanje od državne kontrole u oblasti tržišne ekonomije i globalnog finansijskog kapitala, oslobađanje od monopolskog kapitalizma (pravo konkurencije treba da čuva ekonomske šanse svih učesnika na tržištu jednakim u svakom momentu - tržišna pravda), oslobađanje od demokratske zakonske kontrole, intenziviranje efikasnosti radnog procesa, maksimalizovanje fleksibilnosti rada i minimalizovanje radničkog otpora. Kako Brunkhorst kaže, „... tokom poslednjih trideset godina neoliberalne globalne hegemonije, ranjivi balans između demokratije i kapitalizma se dramatično poremetio u korist kapitalizma.“¹⁴

U EU je istovremeno na delu i tome suprotstavljeni „mindset“, koji je opredeljen za unapređenje demokratije i zaštitu ljudskih prava i u tom sklopu i za welfare model razvoja. Iako u Evropskoj uniji ne postoji zajednička socijalna politika, Evropljani vide atraktivnost EU prevashodno u tzv. Evropskom socijalnom modelu¹⁵; odnosno, posleratno nasleđe evropskih država blagostanja i široki konsenzus oformljen oko zaštite uspostavljenih socijalnih prava unutar država članica EU, rukovodi građane EU u očekivanjima da ova trans-nacionalna politička zajednica očuva stečena socijalna prava i unapredi standard života.¹⁶ Evropljani identifikuju projekat EU sa modelom socijalne Evrope, uprkos pomenutoj činjenici da socijalna politika nije pod kompetencijama EU, već je i dalje pod ingerencijom članica država.¹⁷ U tom smislu,

12 Ibid, 39-52.

13 O sprezi neoliberalizma i ordoliberalizma u ekonomskom ustavu iz 1957. godine i genezi ordoliberalizma, videti H. Brunkhorst, op.cit. 42-47.

14 Ibid, 51.

15 Videti detaljnije: D. Vujadinović, „On European Identity“, in: *Synthesis Philosophica*, Zagreb, Croatia, Vol. 26, No. 1, 2011, pp. 117-132; D. Vujadinovic, „European Constitutional Patriotism“, in: A. Dupeyrix&G.Raulet (eds.), *European Constitutionalism - Historical and Contemporary Perspectives*, Euroclio 83, P.I.E.. Peter Lang, Brussels 2014; D. Vujadinović, „Evropski ustavni patriotizam - između ideala i izazova“, u: Lilić, S. (ur.) *Pravni kapaciteti Srbije za evropske integracije*, Pravni fakultet, 2014.

16 Ibid, 481. Videti takođe, A. Giddens, *Europe in the Global Age*, Polity Press, Cambridge 2007. Po Eurobarometru iz 2012. godine, glavna poluga za jačanje osećaja evropskog građanstva i pripadništva jeste stvaranje harmonizovanog socijalnog welfare sistema (37%).

17 „Evropski socijalni model je zajednička vizija mnogih evropskih država, koja kombinuje ekonomski rast i dobre radne uslove,... Evropske države ne koriste jedinstveni

kriza welfare modela i rigidne mere štednje dovode u pitanje atraktivnost EU za građane i urušavaju iznutra evropski ustavni patriotizam i procese gradnje evropskog identiteta.¹⁸

II Uzroci i geneza krize

Kao što je već pomenuto, glavni uzroci savremene globalne krize i krize Evrozone nalaze se u zameni 1980.ih kejnzijanskog welfare modela neoliberalnim modelom razvoja¹⁹, a ne - kao što nasuprot tome neoliberali tvrde²⁰ - u posledicama prethodno dominantnog skupog welfare modela i rasipničke države.

socijalni model, ali welfare države u Evropi ipak imaju neke zajedničke opšte karakteristike. One uključuju opredeljenje za punu zaposlenost, društvenu zaštitu za sve građane, socijalnu inkluziju i demokratiju. Ugovor o evropskoj zajednici (The Treaty of the European Community) ustanovio je nekoliko socijalnih ciljeva: unapređenje zaposlenja, unapređenje uslova života i rada, odgovarajuća socijalna zaštita, dijalog između menadžmenta i radnika, razvoj ljudskih resursa s imanjem u vidu dugoročne visoke zaposlenosti i izbegavanja ekskluzije. Zbog toga što se različite evropske države fokusiraju na različite aspekte modela, postoje argumenti u prilog teze da postoje četiri različita socijalna modela u Evropi – nordijski, anglo-saksonski, mediteranski i kontinentalni.“ (https://en.wikipedia.org/wiki/European_social_model)

18 D. Vujadinović, „Evropski ustavni patriotizam - smisao, izazovi, perspektive“, u: *O identitetu*, Crnogorska akademija nauka, Podgorica 2015.

19 O međusobnim razlikama neoliberalizma i kejnzijanizma, videti na primer: H. Patomaki, „Neoliberalism and the Global Financial Crisis“, *New Political Science*, Vol. 31, No.4, Dec 2009.

20 „Neoklasičari pak uporno brane teorijske premise liberalizacije predviđene Vašingtonskim konsenzusom, sve njegove mere i instrumente te slepo istrajavaju u odricanju tržišne imperfektnosti i cikličnosti kriza. Zagovornici neoliberalizma izbijanje krize uvek vide kao posledicu spoljnih uzroka, uplitanja vanekonomske sile u tržišne odnose: mešanja države i centralnih banaka (manipulisanje kamatnim stopama), njihovo stimulisanje i pogrešno usmeravanje tržišta. Uzroke cikličnih oscilacija oni uvek pronalaze u vantržišnim uplivima, smatrajući da, u skladu sa zaključcima Hajeka i Mizesa, biznis cikluse i lomove prouzrokuju Centralne banke monetarnom ekspanzijom. Drugim rečima, ovaj teorijski model postulira nemogućnost makroekonomske neravnoteže usled idealtipskih premisa racionalnog funkcionisanja privrednih subjekata i savršenog funkcionisanja robnih i faktorskih tržišta koje otklanjaju svaku neravnotežu. Kada se neravnoteža pojavi – ona se uvek vidi kao spoljni uticaj koji narušava perfektnost tržišnog modela. Tako se, od izbijanja krize, već mogu nazreti radovi napisani u prilog odbrani fundamenta neoliberalnog univerzuma, koji u činjenicama vezanim za njenu eskalaciju ponovo pronalaze uzroke u onom posve očekivanom – u kritici uticaja vantržišnih aktera. „Samokritička korektura“ biće usmerena na iznošenje opravdavajućih stavova

Po svim autorima kejnzijanske orijentacije, pogrešno je shvatanje političara i javnog mnjenja da je globalna kriza i kriza Evrozona izazvana krizom javnih dugova, i to pogrešno shvatanje vodi širokoj prihvaćenosti mera štednje kao rešenja. U merama štednje međutim nije rešenje, već one štaviše vode pogoršanju krize. A sama kriza javnih dugova ne da nije uzrok krize već samo predstavlja poslednju fazu krize. Kriza je počela sa neoliberalnim zaokretom, što je vodilo periodu naduvavanja investicija i tržišta nekretninama, zatim finansijskom krahom i krizi privatnih dugova i pretvaranju, na kraju, krize privatnih dugova u aktuelnu situaciju krize javnih dugova. Kada je „bubble ekonomija” prestala da funkcionise i bankovna kriza stupila 2008. na scenu, države su spašavale banke od bankrota, da bi pogubne finansijske posledice za milione građana bile izbegnute.²¹

Kriza je počela kao kriza dugova privatnog sektora i u Americi i u Evropi. Liberalizacija finansijskog kapitala i kreditiranje bez kontrole naročito u sferi gradnje i investicija dovelo je - kada veštački naduvavano tržište nekretninama („bubble” ekonomije) prestaje da funkcionise - do krize bankarskog sistema, krize dugova privatnog sektora. Međutim, za razliku od Amerike, ona je u Evropi pretvorena u krizu dugova javnog sektora. Osnovni razlog za ovu razliku treba tražiti u činjenici da Evrozona nije imala centralnu banku koja bi funkcionisala kao „vladin bankar“.

Neoliberalni zaokret je doveo do liberalizacije tržišne ekonomije, finansijskog kapitala, tržišta rada, maksimalizovanja procesa privatizacije i konkurencije na način koji je rezultirao rastom ekonomske efikasnosti ali po cenu rasta društvenih

kako su matematički modeli kojima su objašnjavana tržišna dešavanja bili nedovoljno precizni da omoguće potpuno racionalno delovanje, tj. da kvantifikativna odredivost kao jedna od premisa racionalnog izbora uopšte nije sporna – već samo da dosadašnji instrumenti za merenje i procenjivanje nisu bili dovoljno precizni i pouzdani; drugi će upirati prstom da je generator krize ležao u nedovoljnoj kapitalizaciji banaka koja se da otkloniti podizanjem kapitalnog racija, dok će treći, sasvim predvidivo, za sve „nedaće krize“ optužiti, a koga drugog nego državu kao „vrhovnog, zlog uzročnika“ svake, pa i ove krize, a ne privatni sektor. Sve to nas utvrđuje u stavu da liberalno modelsko mišljenje sa ideološkim slepilom propušta da vidi da u stvarnosti postoji mnogostruka, višesmerna povezanost tržišnih i svih ostalih društvenih procesa, da privredni subjekti nisu savršeno racionalni, da deluju u okruženju koje je daleko od perfektno konkurencije, gde se stvaraju, u tesnoj sprezi političkih i ekonomskih organizovanja – monopoli i oligopolske strukture, i gde, u zavisnosti od konkretnih prilika, dolazi do simbioze u kojima države i privatni interesi deluju u sprezi koja je često, iza modelskog mišljenja koje se diči sopstvenom racionalnošću – krajnje iracionalna.“ (Dr. Saša Gajin, <http://srpska-dijaspora.org/2012/05/27/stvarni-uzroci-svetske-krize/>)

21 Th. Piketty, op.cit.

nejednakosti, ugrožavanja stečenih radničkih prava, podsticanja finansijskih malverzacija i „bubble” investicija. Privatizacija nacionalnih resursa se forsira, kao i rastući trend osamostaljivanja i jačanja finansijskog tržišta u odnosu na države. Trend ekonomskog slabljenja država i jačanja globalnog finansijskog kapitala je na delu. Kao što Brunkhorst zapaža: „Tokom trideset godina globalizacije najjače (i u dobrom i u lošem smislu) države u istoriji - Zapadne demokratije - preokrenute su u agente prikupljanja dugova u korist globalne oligarhije investitora...”²²

Glavni ciljevi i efekti neoliberalnog zaokreta su slabljenje položaja radnika, jačanje pozicije biznisa, i prepuštanje finansijskih tržišta tome da pre svega služe interesima finansijskih i poslovnih elita. Ključne promene do kojih je novi model doveo su bile: 1) ukidanje opredeljenja za punu zaposlenost i usvajanje opredeljenja za veoma nisku inflaciju; i 2) kidanje veze između plata i rasta proizvodnje. Ove promene su zajedno stvorile novu ekonomsku dinamiku. Pre 1980.ih, plate su bile motor zahtevanog rasta, a nakon 1980.ih, pokretačke snage su postali finansije i idiosinkrazijski faktori.²³

Balans između kapitalizma i demokratije je uzdrman, egalitarni demokratski kapitalizam je zamenjen kapitalističkom demokratijom, u kojoj se smanjuju već stečena radnička i socijalna prava. Sindikati više ne štite primarno interese radnika već sopstvene interese i interese transnacionalnih kompanija.²⁴

Piketi kaže da je glavni razlog zbog kojeg kriza od 2008. godine nije dovela do kraha jednakih razmera kao ona iz 1929. godine, što su ovog puta vlade i centralne banke bogatih zemalja sprečile kolaps finansijskog sistema. One su očuvale likvidnost banaka. „Ova pragmatična monetarna i finansijska politika se razlikuje od `likvidacijske` ortodoksije koja je vladala gotovo svuda nakon sloma 1929. godine, i uspela je u tome da se izbegne najgore.”²⁵ Ova pragmatična politika centralnih banaka je 2008. godine zaista sprečila najgore, ali nije uistinu obezbedila trajni odgovor na strukturne probleme koji su krizu učinili mogućom, i u koje između ostalog spadaju i izraziti nedostatak finansijske transparentnosti i izraziti rast nejednakosti. Autor profetski zaključuje: „Kriza iz 2008. godine je bila prva kriza globalizovanog patrimonijalnog kapitalizma 21. veka. Nema izgleda da će biti i poslednja.”²⁶

22 H. Brunkhorst, op.cit. 53.

23 Th. Palley, „Europe’s Crisis Without End: The Consequences of Neoliberalism run Amok“, Macroeconomic Policy Institute, *Working Paper 111*, March 2013, 1-36.

24 H. Brunkhorst, op.cit, 52.

25 T. Piketty, op.cit. 472.

26 Ibid, 473.

Prema Albeni Azmanovoj, sadašnja kriza nije proistekla iz ekonomske krize (nije proizvedena padom biznisa i ekonomskog prosperiteta), već je proizvedena finansijskom krizom koja je rezultirala iz neoliberalne ekonomije. Uzroci finansijske krize su blisko povezani sa kapacitetom finansijskih institucija za proizvodnju rizika i njihovu prodaju investitorima, pri čemu je takva praksa omogućena privatizacijom i deregulacijom banaka, koju su vlade preduzele na kraju prethodnog veka i u prvoj deceniji ovog veka. Kada je rizik koji je akumuliran od finansijskih institucija eksplodirao, javni autoriteti su odabrali da izbegnu ekonomsku krizu do koje bi doveo kolaps banaka i preduzeli su spašavanje banaka iz javnih, državnih sredstava.²⁷

Što se tiče krize Evrozone, neoliberalni koreni savremene krize su zajednički, ali oni u Evropi imaju i svoje specifične uzroke i komplikovanije osobine. Naime, uvođenje evra je stvorilo monetarni sistem koji pothranjuje krizu javnog duga i političku ekonomiju štednje.²⁸

Jedna od specifičnosti je odloženo izbijanje krize u Evrozoni. Odloženo je bilo zahvaljujući nizu faktora uticaja, kao što su ujedinjenje dve Nemačke i konvergencija niskih kamatnih stopa na osnovu uspostavljanja zajednačke valute. Pejli kaže: „Evro je podstakao deset godina trajajući balon u vezi kredita i kamatnih stopa (asset price bubble), što je stvorilo fiktivni prosperitet. Odlaganje stagnacije i krize je imalo visoku cenu, jer je pogoršalo ukupnu stagnaciju zahvaljujući velikom uvećanju dugova.“²⁹ Nadalje, tokom ovog perioda odlaganja krize, Nemačka je težila tome da izbegne stagnaciju preko pokretanja rasta zasnovanog na izvozu, a na bazi smanjenja najamnina. To je, sa svoje strane, dovelo do platežnog disbalansa na nivou Evrozone, a taj interni trgovinski deficit je dodatna otežavajuća okolnost za rešavanje krize.³⁰

Neoliberalni zaokret je vodio stalnom smanjivanju plata i rastu nezaposlenosti. Međutim, rastući manjak strukturne tražnje i rast nezaposlenosti bili su prikriveni uvođenjem evra i uvođenjem tzv. „bubble“ ekonomije. Ova veštački naduvavana ekonomija je privremeno popunjavala rupe u tražnji i stimulisala je rast zaposlenosti. Ali, sa pucanjem balona, manjak strukturne tražnje i rast nezaposlenosti su se vratili u mnogo izoštrijem obliku. Upravo

27 A. Azmanova, On Social destitution, misdirected protests and the missing crisis of capitalism, 2012. <https://www.opendemocracy.net/albena-azmanova/on-social-destitution-misdirected-protest-and-missing-crisis-of-capitalism>

28 Th. Palley, Ibid. 5-13.

29 Ibid.

30 Th. Palley, 5-13.

u ovako komplikovanoj slici, Pejli vidi jedan od razloga za to što je izraziito teško suprotstaviti se neoliberalnoj populističkoj retorici, po kojoj su rasipnost vlada i welfare sistema zapravo pravi uzroci krize.³¹

Deo paradoksa ove kompleksne slike uzroka krize i lakog pristajanja na neoliberalna objašnjenja o tome da je krizu zapravo izazvala skupa intervencija države u privredu, na poseban način obeležava činjenica da su i socijaldemokratske stranke u državama EU napustile svoj nekadašnji welfare programski i praktičko-politički pristup.

Pejli metaforički povezuje krizu Evrozone sa „toksičnim koktelom neoliberalne ekonomske politike”: „Mešanje tog koktela seže unazad do ranih 1980. ih, za šta je odlučujući momenat bio mart 1983, kada je francuski predsednik Fransa Miteran inicirao zaokret od kejnzijanke politike reflacije ka neoliberalnoj politici štednje. Taj sudbinski zaokret je simbolizovao kraj kejnzijankse ere u Evropi i početak neoliberalne ere. Kriza je kulminacija logike neoliberalne politike tokom trideset godina. Koreni krize Evrozone su, dakle, duboki.“³²

Kao što je već rečeno, kriza je počela kao kriza dugova privatnog sektora i u Americi i u Evrozoni. Međutim, u Evrozoni je pretvorena u krizu dugova javnog sektora, jer je neoliberalni dizajn evra zabranjivao Evropskoj centralnoj banci (ECB) da pomaže vladama da finansiraju svoje deficite i da rešavaju pitanje dugova.³³

S druge strane, pojedinačne države su izgubile mogućnost devalviranja sopstvenih valuta kao sredstva za kompenzovanje velikih trgovinskih i budžetskih deficita. One više ne mogu da štampaju svoj novac i da kroz inflaciju devalviraju svoj dug. Povećanje poreza na prihode i kapital je takođe onemogućeno, jer slobodne granice za protok kapitala odmah mogu da budu upotrebljene za odliv kapitala u zemlje sa manjim porezima. Jedina preostala mogućnost za smanjenje budžetskog deficita i rešavanje problema dugova je u rezanju socijalnih davanja za plate, penzije, zdravstvo, obrazovanje, socijalne servise.

Pri tom, izbijanje krize je bilo najsnažnije u državama Evrozone na jugu (Grčkoj, Španiji, Portugalu), odnosno u siromašnijim zemljama Evrozone. U Evropskoj monetarnoj Uniji (EMU), u kojoj nije postojao „jedinstveni banakar“, u kojoj nije bilo zajedničke fiskalne i monetarne politike i kontrole finansijskih tokova - došlo je do povećanja dispariteta (umesto očekivanog ujednačavanja, po logici stimulisanja konkurencije) u ekonomskoj snazi siromašnijih spram

31 Ibid.

32 Ibid. 3

33 Ibid.

razvijenijih ekonomija, rastao je trgovinski deficit u njihovim međuosobnim, i siromašnije zemlje Evrozone su se sve više pretvarale u države dužnike a bogatije zemlje Evrozone u države kreditore. U pomenutim zemljama, kao što je Grčka, najteži je udar na socijalna davanja, odnosno mere štednje su najrigidnije primenjene.³⁴

Prema Klausu Ofeu³⁵, kriza Evrozone predstavlja kumulativni rezultat krize finansijskog tržišta, krize dugova država, i krize evropskih integracija (demokratskog deficita).³⁶ Ove tri međusobno uvezane krize su rezultat sledećih faktora: 1. Nedostatak mehanizama regulisanja finansijske industrije na nivou država i EU, koji bi sprečavali lančane nelikvidnosti banaka i sledstveno uskakanje vlada u njihovo spašavanje. 2. Države su prezadužene i, utoliko, veoma ranjive na ćudljivost finansijskih tržišta, jer su morale da spašavaju svoje banke, svakako one koje su „suviše velike da bi smele da propadnu“. 3. Javni troškovi očuvanja privatnih banaka na račun poreskih obaveznika su dodatno uticali na fiskalnu krizu, što povratno omogućava bankama da profitiraju od kreditiranja.³⁷

Po Ofeu, evro je bio greška od početka. Mehanizmi monetarne unije za kontrolu finansijskog tržišta - bez istovremeno uspostavljene fiskalne i socijalne unije - prouzrokovali su strukturalne disbalanse i dalje su produbili heterogenost ekonomija, koje monetarna Unija obuhvata. Zajednička valuta za države koje imaju veoma različite po snazi ekonomije - kao, na primer, Grčka i Nemačka - daleko je probitačnija za bogatije zemlje. Siromašnije su izgubile mogućnost devalviranja sopstvenih valuta za potrebe regulisanja budžeta i trgovine, i zato Ofe zaključuje - kao što je i Brunkhorst objašnjavao - da su ove zemlje primorane na rezanje socijalnih davanja, javnog sektora i zarada. Trgovinski i budžetski deficit se kompenzuju pritiskom na zarade, penzije, regulaciju tržišta rada, kao i na javne servise kao što su zdravstvo i obrazovanje.³⁸

34 H. Brunkhorst, op.cit.

35 C. Offe, „Europe Entrapped: Does the European Union Have the Political Capacity to Overcome its Current Crisis?“, u: M. Jovanovic, D. Vujadinovic (eds.), *Identity, Political and Human Rights Culture as Prerequisites of Constitutional Democracy*, Eleven International Publishing, Amsterdam 2013, 17-37.

36 „(K)ljučni problem za očuvanje evra je taj što je bankovna kriza prerasla u krizu dugova, a dužnička kriza u krizu evropskih integracija. Poslednja kriza se sastoji u re-nacionalizaciji horizonata solidarnosti i u pojavi nametanja štednje kao leka od strane bogatijih zemalja Evrope onim siromašnijim, a sa ciljem da one opet zadobiju poverenje finansijske industrije.“ (Ibid, 35)

37 Ibid, 31.

38 Ibid, 28.

Pri tom, štednja je lek koji je visoko otrovan, čija će prevelika doza izvesno ubiti pacijenta umesto da podstakne njegov oporavak; odnosno od rigidnih mera štednje, recimo u Grčkoj, ne može se očekivati podsticaj za oporavak i rast privrede, kao i povećanje poreske osnovice.³⁹

Uz to, najzaduženije zemlje Evrozone su pod pritiskom supranacionalnih autoriteta („Trojka” sastavljena od ECB, EK, MMF) da privatizuju resurse u državnom vlasništvu, kao zalog za finansijsku pomoć, koja opet s druge strane najviše služi za rekapitalizaciju nacionalnih i međunarodnih banaka, koje su u problemima.⁴⁰ Praktično, nameće se, recimo Grčkoj, da privatizuje (“liberalizuje”) sve što pripada državi - što je od nje finansirano, obezbeđeno i regulisano (aerodrome, puteve, itd.).

Ofe takođe primećuje da su finansijski investitori skloni tome da na pogoršanje situacije u međudnosu duga i bruto-nacionalnog dohotka reaguju bilo odbijanjem daljeg kreditiranja ili otežavanjem uslova daljeg kreditiranja referentne zemlje, i da je u datim okolnostima ekonomski napredak te zemlje nemoguć. To nadalje implicira da ovakve mere štednje dovode najslabije zemlje Evrozone, ali ne samo njih, u situaciju još veće zavisnosti od zajmodavaca, kojima to daje mogućnost da pooštravaju nepovoljne uslove vraćanja duga.⁴¹

Pristup vezan za mere štednje, koji promovišu EU i „Trojka”, očuvava neoliberalnu logiku razvoja i logiku produbljavanja umesto prevazilaženja krize. On štiti interese bogatijih klasa i bogatijih država.⁴² On lišava široke

39 Ibid, 35.

40 Kao primer paradoksalne situacije u kojoj se ono što slovi kao finansijska pomoć Grčkoj, u većem delu vraća kreditorima za servisiranje dugova, može da posluži situacija od 20. jula 2015. godine, kada je Grčka - na osnovu nedelju dana ranije dobijenog „kredita za premošćavanje“ od sedam milijardi evra od Evropskog stabilizacionog mehanizma (ESM) - platila pun iznos duga MMF-u od 2 milijarde evra, zatim, platila je ECB dug od 4,2 milijarde evra, i 500 miliona evra Centralnoj banci Grčke. Bez vraćanja pomenutog duga ECB (duga stvorenog po osnovi obveznica i kamatnih stopa), grčke banke bi ostale bez pristupa sredstvima koja su im dostupna kroz Hitni fond za očuvanje likvidnosti (ELA). (<http://www.blic.rs/Vesti/Svet/576695/Grcka-dobila-kredit-i-odmah-ga-potrosila-na-otplatu-duga>)

41 C. Offe, op.cit. 26.

42 Halle Institute for Economic Research (IHW), koji je član Lajbnic Udruženja, objavio je u avgustu 2015. godine analitičke pokazatelje da je Nemačka najviše profitirala od dužničke krize: „Balans budžeta u Nemačkoj je u velikoj meri rezultat nižih kamatnih stopa vezano za evropsku krizu dugova..... Istraživanje IHW pokazuje da je kriza dugova rezultirala snižavanjem cena nemačkih obveznica (German bund rates of about 300 basis points (BP)), doprinevši tako dobitima od kamata više nego 100 milijardi

slojeve stanovništva socijalne sigurnosti. On onemogućava - umesto da podstiče - ekonomski rast. On je nedemokratski nametnut i uzrokuje ozbiljano povećanje evroskepticizma.⁴³

U vezi nedemokratskog karaktera donošenja odluka o strategiji izlaska iz krize, Janis Verufakis ukazuje na činjenicu da je Evrogrupa - neformalna asocijacija ministara finansija država članica Evrozone, čelnika EBC i, po potrebi, MMF, da je to zapravo telo koje ima manje demokratskog legitimiteta nego kineska komunistička vlast, a donosi odluke koje rešavaju sudbinu i Grčke i EU.

„Tek nedavno su građani Evrope otkrili - kao rezultat intenzivnih pregovora grčke Vlade sa svojim kreditorima - da svetskom najvećom ekonomijom, Evrozonom, rukovodi telo kome nedostaju pisana pravila procedura, koje debatuje 'tajno' o ključnim pitanjima (i bez vođenja beleški), i koje nema obavezu da odgovara bilo kom izabranom telu, čak ni evropskom Parlamentu....“⁴⁴

Verufakis primećuje da je za svrhe povećanja efikasnosti evropske politike i smanjenje prevelikih nepravdi, ne samo pokazanih na slučaju Grčke, neophodna re-politizacija i demokratizacija Evrozone. On, nadalje, primećuje da u slamanju otpora Grčke nije bilo presudno to što je levičarska vlast dovela u pitanje desničarski neoliberalni projekat. U prilog tome, navodi da je upravo on kao ministar finansija predlagao smanjenje poreza na prodaju roba, na dohodak i smanjenje korporativnog poreza, što su sve mere „za koje se nijedan sledbenik Ronalda Regana ne bi suprotstavio, a koje bi dale podsticaj grčkoj privredi time što bi povećale poresku osnovu i prihode“, ali je, nasuprot tome, EU zahtevala i nametnula povećanje sve tri vrste poreza. On to objašnjava neodgovornim i pogrešnim odlučivanjem, koje opstaje jer donosioci odluka

evra (što je više od 3% bruto domaćeg proizvoda, GDP) u periodu od 2010 do 2015. godine. Značajan deo ovog snižavanja je direktno proizišao iz Grčke krize.“

Po mišljenju IHW, „kada se diskutuju troškovi koje nemački poreski obveznici imaju povodom spašavanja Grčke, ne bi trebalo zanemariti ove benefite, jer oni pokazuju tendenciju da budu veći od troškova, čak i u scenariju u kome Grčka ništa od svojih dugova ne bi platila.“ (http://www.leibniz-gemeinschaft.de/en/media/news/news-single/article/deutschland_profitiert_von_eurokrise_100002049/)

U vezi pomenutih rezultata istraživanja, Henning Meyer kaže da je „u suštini ovo još jedan primer koji pokazuje koliko mnogo nerazumevanja postoji o tome ko plaća a ko dobija od višestruke krize u kojoj mi trenutno živimo“. (H. Meyer, „How the German Government Gained 100 bn from the Greek Crisis“, August 11, 2015, <http://www.socialeurope.eu/2015/08/how-the-german-government-saved-100bn-through-the-greek-crisis/>)

43 C. Offe, op.cit.

44 Y. Veroufakis, „Democratizing The Euro Zone“, September 4, 2015. <http://www.socialeurope.eu/2015/09/democratizing-the-eurozone-2/>

u Evrozoni nemaju obavezu da podnose račune i snose odgovornost ni pred kojim suverenim telom. Verufakis se ironično i opominjuće pita: „Zar Evropa ne zaslužuje vlast koja bi makar bila odgovornija od one koju ima komunistička Kina?”⁴⁵

Sadašnja kriza Evrozone je obeležena ne samo dužničkom i finansijskom krizom, već i krizom evropskog identiteta i legitimacijskom krizom. A to je blisko povezano sa merama štednje i s time što one vode pominjanom ugrožavanju ideje i imidža socijalne Evrope, s jedne strane, kao i time što se one nameću na nedemokratski način i produbljuju legitimacijski deficit EU, s druge strane.

III Putevi izlaska iz krize - Neophodnost welfare zaokreta

Ofe tvrdi da kriza zahteva hitnu operaciju spašavanja, koja bi značila više evropskih integracija. Unapređenje fiskalnih i ekonomskih kapaciteta upravljanja na nivou EU je imperativ po sebi. Neophodna je zajednička politika spram dugova (debt mutualization) u dugom hodu i na širokoj skali, sa masivnim redistributivnim merama među zemljama članicama i među klasama. Ona bi bila u opštem interesu Evropljana, a ne samo u interesu bilo zemalja dužnika ili kreditora. Poenta je da dugovi nisu samo briga i odgovornost zemalja dužnika, već zajednička briga i odgovornost svih članica Evrozone, zbog njihove zajedničke manjkave monetarne politike unutar EMU. To znači da mere štednje ne bi smele prevashodno da budu na teretu zemalja dužnika, i na teretu nižih klasa, već bi i zemlje kreditori i bogatije klase trebalo snažno i pravedno da budu uključene u vraćanje dugova.

Zemlje kreditori bi trebalo da budu uključene u rešavanje načinjenih dugova srazmerno stečenim benefitima, što bi značilo srazmerno više. Ofe pominje „remedijalnu odgovornost“, koja podrazumeva zajedničku odgovornost za nastale dugove i krizu: „Moralni princip koji je u osnovi ove pobude jeste jednostavan: on postulira da što je *manje* agent trpeo (država članica i njena ekonomija) zbog posledica kolektivno načinjenih grešaka ili što je *više* agent profitirao od njihovog činjenja (kroz kamatne stope koje su niže nego što bi inače bile, i eksterne stope razmene evra povoljnije nego što bi bile), to *veći* udeo tog agenta treba da bude u teretima kompenzovanja loših posledica izvorne greške onim drugima.”⁴⁶

45 Ibid.

46 Ibid, 28.

Zajednička politika spram dugova (debt mutualization) nije, dakle, stvar „transfera” ili „altruističkih donacija“, već je stvar *solidarnosti* u pravom smislu reči, u smislu da je to u najboljem interesu svih država članica i EU kao celine.⁴⁷

Manjak političke volje među nacionalnim elitama čini Evropu zarobljenom između onog što bi trebalo da bude urađeno i šta ne može da bude urađeno. Ofe veruje da je neophodan ojačani pritisak socijalnih protesta na evropskom nivou, da bi naterao političke elite ka odgovornom ponašanju za dobrobit političke zajednice EU i Evropljana. Pri tom, neophodne mere oporavka moraju da budu demokratski legitimisane od evropskog parlamenta i evropske javnosti. Preraspodela dugova, uvođenje stabilnog fiskalnog pakta, kao i socijalnog pakta, nužno zahtevaju političku pordšku evropskog građanstva.⁴⁸

Po Piketiju, izlazak iz krize zahteva ponovno uspostavljanje kontrole nad finansijskim kapitalizmom i transformisanje „stare” welfare države u nove modele države blagostanja, koji bi bili fleksibilniji, manje birokratski i paternalistički, manje neselektivni, više tržišno orijentisani. To bi trebalo da znači „manje države” u welfare sistemu u kombinaciji sa uspostavljanjem kontrole nad razobručenim finansijskim kapitalom, odnosno u kombinaciji s „više države” u kapitalističkoj ekonomiji.⁴⁹

Piketi zagovara neophodnost reforme welfare sistema, plus progresivne globalne takse na kapital. Porez na kapital bi - pored sprečavanja dalje beskonačne spirale nejednakosti i vraćanja kontrole nad dinamikom akumulacije - imao još jednu vrlinu: „podvrgao bi bogatsvo demokratskoj kontroli, koja je neophodni preduslov za efektivno regulisanje bankarskog sistema i međunarodnih tokova kapitala. Porez na kapital bi promovisao opšti interes nad privatnim interesima, a uz to bi obezbedio ekonomsku otvorenost i snage konkurencije.”⁵⁰

I prema Pejliju, izlaz iz krize je moguć i on zahteva odustajanje od neoliberalnog puta i vraćanje welfare idejama i praksi, reformisanje dizajna evra i monetarne unije, odustajanje Nemačke od modela razvoja zasnovanog na izvozu i smanjenju nadnica svojih radnika, i preusmerenje Nemačke na strategiju rasta zasnovanu na domaćoj tražnji, koja bi istovremeno značila i pokretačku snagu za druge evropske države. Uz to, izlaz iz krize takođe zahteva

47 C. Offe, op.cit. 21.

48 Ibid.

49 Th. Piketty, op.cit.

50 Ibid, 471.

povećanu fiskalnu koordinaciju i određivanje ujednačenih realnih najamnina (uvođenje, na primer, minimalne evropske najamnine).⁵¹

Po Azmanovoj, izlazak iz krize zahteva podružvljavanje određenih sektora privatne ekonomije, ili blaže mere oporezivanja takvih biznisa. To bi započelo oporavak od diskrepancije između javnog preuzimanja rizika i privatne akumulacije šansi, i oporavak državnih resursa za socijalnu politiku. Ova autorka, međutim, primećuje da čak ni radikalna Levica nije spremna za pomenute radikalne ekonomske i političke mere.⁵²

Habermas kaže da se pokazalo pogrešnim shvatanje da će izgradnja monetarne unije (EMU), „koja dozvoljava neograničenu kompeticiju u skladu sa fer pravilima dovesti do ujednačavanja cene rada i ujednačavanja nivoa prosperiteta, i da zbog toga nije neophodno jedinstveno odlučivanje o finansijskoj, ekonomskoj i socijalnoj politici.“⁵³

On ukazuje da smo danas „ulovljeni u zamku dileme između, na jednoj strani, ekonomske politike neophodne za očuvanje evra i, na drugoj strani, političkih koraka ka većoj integraciji“, i da su neophodne odluke koje će prokrčiti put napred (“path breaking decisions”): „Ono što je na prvom mestu neophodno jeste konzistentna odluka *da proširimo Evropsku monetarnu uniju u Političku uniju*.“⁵⁴

Po njemu bi se sa uspostavljanjem zajedničke ekonomske vlade „prekoračila crvena linija razumevanja suverenosti“. Ideja da su nacionalne države suvereni subjekti osnivačkih Ugovora morala bi da bude ukinuta. Pri tom, korak ka supranacionalnoj demokratiji ne bi nužno značio prelaz na „Ujedinjene države Evrope“ (konfederalna nasuprot federativnoj državi je pogrešna dilema), jer države bi sačuvale svoj integritet i suverenitet unutar supranacionalne demokratije, tako što bi svoje uloge administriranja i vođenja brige o građanskim slobodama i dalje imale.⁵⁵

U datom kontekstu postoji problem „prvog koraka“, ko treba i može da inicira izmenu osnivačkih Ugovora. Pitanje je - kako prevazići institucionalnu prepreku za izmenu primarnog prava EU. Prvi korak, koji treba da inicira Konvenciju za reviziju osnivačkih Ugovora očekuje se od Evropskog Saveta

51 Th. Palley, op.cit. 28-31.

52 A. Azmanova, op.cit.

53 J. Habermas, „Democracy, Solidarity and the European Crisis“, KU Leuven, April 26, 2013. <http://kulueven.be/communicatie/evenementen/jurgen-habermas/de...> 4/17/2015, 2.

54 Ibid, 4.

55 Ibid.

(European Council)“, a to je institucija koja je najmanje osposobljena da donosi kooperativne odluke“.56

Zato Habermas smatra da bi Nemačka trebalo da pružme taj zadatak, da je to i njena dužnost i da ona za to ima kapacitet. Nemačka, po njemu, ima normativnu obavezu da izvrši taj zadatak57, a ne samo interes za politiku solidarnosti.58 Pri tom, važno je da uloga lidera koju Nemačka danas ima ne sme da vodi „nemačkoj Evropi“ već „Nemačkoj u Evropi“.

Habermas govori o normativnoj obavezi Nemačke da dela u skladu sa principom solidarnosti, o tome da ona treba da bude solidarna sa zaduženim zemljama i u dugoročnoj perspektivi da treba da inicira izmene osnivačkih Ugovora u pravcu veće političke unifikacije EU.

U kontekstu građanskih političkih afilijacija59, sa stanovišta principa solidarnosti, Nemačka ima normativnu dužnost da napravi pomenuti prvi korak, jer je evropsko posleratno integrisanje bilo u funkciji prevazilaženja poraza Nemačke iz 1945. godine i moralne katastrofe Holokasta, kao i u funkciji njenog ekonomskog oporavka. Uz to, ukorenjivanje Nemačke u evropske integracije je zaista pomoglo Nemačkoj da napravi ključni iskorak u svom političkom mentalitetu, da po prvi put razvije liberalno samo-razumevanje i da prevaziđe svoj fatalni „semi-hegemonski“ status u Evropi.60

Habermas se ne slaže sa Ofeovim pronalaženjem razloga za ovaj model solidarnog i odgovornog ponašanja pre svega u faktima ekonomskih benefita, iako Nemačka jeste profitirala od EMU, već u pomenutoj normativnoj obavezi i dugu. Doduše, i on smatra da bi bogatije zemlje trebalo da prihvate određene efekte negativne distribucije, tj. redistribucije efekata krize u korist zaduženih siromašnijih zemalja, što dugoročno gledano i jeste u interesu svih država članica i EU kao celine.61

56 Ibid, 4-5.

57 Habermas pravi razliku između moralnih komandi, pravnih normi i etičkih (normativnih) obaveza.

58 „Mi Nemci bi trebalo da naučimo iz katastrofa prve polovine dvadestog veka da je u našem nacionalnom interesu da permanentno izbegavamo dilemu polu-hegemonskog statusa, koja teško da može da opstaje bez isklizavanja u konflikte... Nemačka nema samo interes u politici solidarnosti, već bih sugerisao da ona ima i odgovarajuću normativnu obavezu u tom smislu.“ (Ibid, 4)

59 Javni moral može da bude baziran na pre-političkim afilijacijama i vezama, a solidarnost je bazirana na građanskim afilijacijama i političkim vezama. (J. Habermas, Ibid. 5).

60 Ibid, 4.

61 U tom smislu Habermas kaže da bi „takav napor zahtevao od Nemačke i nekoliko drugih zemalja da u kratkoročnom i srednjoročnom periodu prihvate negativne efekte

Habermas dopunjava argumentaciju u prilog dugoročnih interesa utkanih u solidarno ponašanje (i u skladu s pomenutom specifičnom normativnom obavezom): „Ako se želi očuvanje Monetarne Unije, u uslovima strukturnih disbalansa među nacionalnim ekonomijama, nije više dovoljno da se obezbede krediti prezaduženim zemljama kako bi svaka od njih unapredila svoju konkurentnost sopstvenim naporima. Umesto toga je neophodna solidarnost, kooperativni napor *sa stanovišta zajedničke političke perspektive*, da bi se promovisao rast i konkurentnost u Evrozoni kao celini.“⁶²

IV Zaključak - Dijagnoza stanja, putevi i akteri izlaska iz krize

Prema svim pomenutim autorima socijal-demokratske orijentacije, mere štednje predstavljaju pogrešan put izlaska iz krize. One čine neoliberalni odgovor na neoliberalne uzroke krize i, kao takve, čuvaju i reprodukuju logiku iz koje se kriza produkuje. Nedemokratske su, protivne su zaštiti ljudskih prava, protivne su socijalnom modelu razvoja. One pretpostavljaju ekonomski rast kao svoj cilj, ali taj cilj je na osnovu njih neostvariv, jer ne doprinose preokretu u pravcu investiranja i ekonomskog progresa. One same po sebi ne mogu da reše problem, a u najboljem slučaju mogu da odlože izbijanje novih kriza i, pri tom, sve izraženije dovode do devastirajućih socijalnih posledica.

Delanje na osnovama solidarnosti, zajedničko bavljenje dugovima (community approach), redistribucija troškova i dobiti od krize, strateški zaokret orijentisan ka welfare modelu gradnje Socijalne Evrope je neophodan ne samo za rešavanje krize već i za očuvanje političke zajednice EU.

Delanje sa stanovišta zajedničkog interesa ili, drugačije rečeno, evropskog javnog razuma je neophodno, a ono zahteva više političke i ekonomske, kao i socijalne unifikacije EU. I ono, konsekvantno, zahteva reviziju osnivačkih Ugovora EU. Problem je, međutim, što postoji oštra diskrepancija između onoga što bi bilo racionalno, što bi trebalo uraditi, i nespremnosti elita država članica i Evropske nomenklature da omoguće da se to učini. Postoji diskrepancija između potrebe za donošenjem odluka sa stanovišta zajedničkih evropskih

redistribucije, a u sopstvenom dugoročnom interesu - što predstavlja klasičan primer solidarnosti...“ (Ibid, 6).

62 Ibid.

interesa i faktičkog donošenja odluka, u kojem dominira kompromis (loš ili dobar) između interesa zemalja članica (u Evropskom Savetu, inter-parlamentarnim komitetima, i čak u evropskom Parlamentu).

Tehnokrate u Evropskoj Komisiji i Savetu, kao i u Evropskoj centralnoj banci (zajedno sa MMF), usvojile su strateške neoliberalne odgovore na krizu. Aktuelno donošenje odluka u Evrogrupi i „Trojci” je krajnje nedemokratsko, netransparentno i volontarno. Sve tradicionalne partije, uključujući socijaldemokratske i socijalističke partije u Evropi, usvojile su neoliberalni pristup nakon krize iz 1980.ih, i ideologija štednje je opšte prihvaćena i neupitna u aktuelnoj krizi započetoj 2008. godine. Tradicionalne partije i evropski autoriteti neće svojevolumno napustiti mere štednje i neoliberalni pristup, jer oni idu u prilog aktera centara moći.

Razni signali suprotstavljanja merama štednje i promovisanja welfare zaokreta su na delu u polju politike (izborni rezultati u Grčkoj, Španiji, u Britaniji unutar laburističke stranke), u polju civilnog društva (masovni protesti protiv mera štednje na evropskom nivou i u pojedinim zemljama članicama), na evropskoj javnoj sceni. Oni deluju uznemirujuće na finansijske centre moći i evropske elite, ali njihova snaga nije ugrožavajuća za pomenute centre moći.

Agenti borbe za napuštanje neoliberalnih mera štednje još uvek ne predstavljaju dovoljno jake poluge pritiska na centre finansijske i političke moći za promenu strateških rešenja. Evidentni dokaz za to je da su levičarska politička koalicija Siriza i njen predsednik, ujedno i izabrani premijer Grčke Aleksis Cipras, nakon svih uloženi pregovaračkih napora tokom pet meseci od početka 2015. godine, bili primorani sredinom jula 2015. godine da odustanu od retorike i programa suprotstavljanja merama štednja i tretiranja dugova na način kao da su samo stvar same Grčke. Suočeni s pretnjom EU da će Grčka u suprotnom morati da napusti Evrozonu (Grexit), primorani su da nastave sa sprovođenjem rigidnog programa štednje i vraćanja dugova kao zaloga za ekonomsku i finansijsku pomoć. Pri tom, nametnute mere očigledno nisu u interesu Grčke, ali nisu ni u zajedničkom interesu EU.⁶³

63 Ren-Luis kaže da „Trojka“ ne dela čak ni u interesu agenata koje reprezentuje, a posebno dela protiv Grčke: „Da, ovo je bitka oko resursa, ali je to bitka u kojoj jedna strana koristi svoju moć da sprovede politiku koja je veoma kratkovidna, i koja uključuje izraziti hubris, i koja je u krajnjem slučaju samo-poražavajuća. Članovi Trojke ne delaju u dugoročnom interesu onih koje predstavljaju.“ (S. Wren-Lewis, „Why Amartia Sen is Right about What is Being Done to Greece“, <http://www.socialeurope.eu/2015/06/why-amartya-sen-is-right-about-what-is-being-done-to-greece/>)

Nameće se pitanje potencijalnih agenata promene u pravcu welfare zaokreta i dalje političke i ekonomske unifikacije EU. Tu postoji pominjani od Habermasa problem „prvog koraka” - ko bi trebalo i ko bi mogao da inicira odlučne korake u pravcu unapređenja supranacionalne demokratije u EU. Habermas pominje leadersku ulogu i normativnu obavezu Nemačke, Ofe pominje značaj i nužnost daljeg jačanja socijalnih protesta i pritiska socijalnih pokreta na proces odlučivanja evropskih elita. Obojica iz različitih perspektiva impliciraju da suštinske promene u političkom i ekonomskom dizajnu EU ujedno znače welfare zaokret i napuštanje neoliberalne strategije razvoja i rešavanja krize.

Pomenuti potencijalni agenti promena bi morali da budu multiplikovani i kumulativni. Među njima bi se našle svakako određene države, kao na primer Nemačka sa svojom leaderskom pozicijom⁶⁴, ili, na drugačiji način, Grčka i druge zadužene države u kojima može doći do izbornih i strateških zaokreta (Španija, ili čak i Britanija potencijalno sa Korbinom na čelu Laburista).

Grčka nije uspeła u nedavnom nastojanju da nametne strateški zaokret, ali to ne znači da kumulativno delanje raznih agenata - Grčke i drugih pojedinačnih država (na osnovama izbornih rezultata ili na osnovu odgovornog zaokreta mišljenja među elitama), zajedno sa agentima evropskog civilnog društva - neće možda u nekom momentu u budućnosti nametnuti welfare zaokret i zajedničko rešavanje pitanja dugova na nivou EU i, time, podstaći profilisanje nove EU kao socijalne političke zajednice.

Dodatni pritisak bi, takođe, bio neophodan ne samo od agenata evropskog civilnog društva, već i evropske javne sfere i medija posebno.⁶⁵

Podizanje svesti i bolje artikulisanje i razumevanje uzroka krize i izlaza iz nje, kao i ubedljivo argumentovanje u prilog značaja welfare zaokreta za rešavanje krize i za očuvanje EU je od ključne važnosti. Neophodan je i napor za prevazilaženje u javnom mnjenju ove ili one države članice EU stereotipa o „lenjim Grcima” i „Naci Nemcima“. Od najvećeg značaja su i osvešćujući uvidi o tome da su odgovori na krizu evropske nomenklature i „Trojke” pogrešni,

64 Kao i Habermas, i Veroufakis govori o leaderskoj ulozi Nemačke, i naglašava da ona nosi moralnu obavezu za rezonovanje u opštem interesu zbog svoje leaderske pozicije, ali da tu moralnu obavezu nije ispunila na slučaju grčke krize, dok u izvesnoj meri jeste to učinila u slučaju akutne izbegličke krize. (Y. Veroufakis, „Immanuel Kant and Germany's moral leadership“, *Frankfurter Allgemeine*, September 14, 2015.)

65 Mediji bi trebalo da podižu svest i informisanost o devastirajućim efektima mera štednje, o zajedničkoj odgovornosti za dugove, o zajedničkom interesu Evropljana i neophodnoj solidarnosti.

odnosno da su rigidne mere štednje pogrešan mehanizam rešavanja problema dugova, kao i da dugovi nisu „krivica” samo zemalja dužnika unutar EMU, a da zemlje kreditori unutar EMU imaju ogromne benefite u datom kontekstu.

„Govor nade za Grčku „ Janisa Verufakisa”⁶⁶, izgovoren juna 2015. godine, mogao bi da doprinese izgradnji ključnih uvida, potenciranja odgovornosti Nemačke, i javnog rezonovanja sa stanovišta zajedničkog interesa.

Činjenica da je tok događaja nakon juna 2015. išao u suprotnom pravcu od Verufakisovih uvida i sugestija, ne umanjuje normativni i strateški praktičko-politički kvalitet njegovih ideja iskazanih u „Govoru nade za Grčku”:

„Šestog septembra 1946. godine je US Državni sekretar Džejms F. Birns putovao u Štuttgart da iznese svoj istorijski „govor nade“. Birnsovo obraćanje je označilo posleratnu promenu *vis-à-vis* Nemačke i dalo je paloj naciji šansu da misli o oporavku, rastu i povratku u normalnost. Sedam decenija kasnije, moja zemlja, Grčka, je ta kojoj treba takva šansa... Pre Birnsovog govora i neko vreme nakon njega, američke saveznice nisu bile voljne da obnove nadu poraženoj Nemačkoj. Ali, jednom kada je administracija Predsednika Hari Trumana odlučila da rehabilituje Nemačku, nije bilo moguće okrenuti leđa. Ponovno rađanje Nemačke je bilo u toku, uz podršku Maršalovog plana, od Amerike sponzorisanog otpisivanja dugova 1953. godine, i uz infuziju migrantskog rada iz Italije, Jugoslavije i Grčke.

Evropa nije mogla da se ujedini u miru i demokratiji bez ove ogromne promene. Neko je morao da stavi na stranu moralističke primedbe i da bez strasti gleda na zemlju koja je bila zarobljena nizom okolnosti koje bi, inače, samo reprodukovale razdor i fragmentaciju na kontinentu. US, koja je iz rata jedina izašla kao zemlja kreditor, učinila je upravo to.

Danas je moja zemlja ta koja je zarobljena takvim okolnostima i ima potrebu za nadom. Moralističke primedbe vezane za pomaganje Grčkoj se umnožavaju, negirjući njenim ljudima pregnuće u pravcu sopstvenog oporavka. Snažnija štednja se zahteva od ekonomije koja je na kolenima, najjača doza štednje koju je bilo koja zemlja ikada u mirnodopskom periodu imala da

66 Y. Veroufakis, „A Speech of Hope for Greece“, *Social Europe*, June 5, 2015.

Mesec dana nakon ovog obraćanja javnosti Verufakisa, levičarska vlada Sirize i premijer Cipras su bili primorani da prihvate dalje poštovanje rigidnih mera štednje, a Verufakis je napustio mesto ministra finansija i razišao se politički sa Ciprasom. Poenta razilaženja je bila u tome što je i Cipras javno potvrdio svoje ranije mišljenje, koje deli sa Verufakisom, da ovakve mere štednje i diktat vraćanja dugova ne mogu da vode oporavku grčke ekonomije, ali je pristao da ih sprovodi, a Verufakis to nije hteo.

podnese. Nema ponude za otpisivanje dugova. Nema planova za podsticanje investicija. I izvesno, bar do sada, nema 'Govora nade' za ovaj pali narod...“.

Javno rezonovanje sa stanovišta opšteg interesa nije uspostavljeno na nivou EU, a posebno ne u „Trojci“.⁶⁷ Javni prostor nije utemeljen na javnom razumu.⁶⁸ Evidentan je nedostatak uvida o dubokim korenima krize, i o značaju očuvanja Evrozona i EU kao celine. Nema svesti o onome što Ofe naziva

67 Džon Viks primećuje da „Trojka“ nije ni imala nameru da pregovara, već samo da nametne sopstvena rešenja, koja će još lakše da nametne nakon pet meseci dodatnog iscrpljivanja grčke ekonomije i manipulisanja grčkim pregovaračima, da bi Grčku učinila još slabijom. On kaže: „Trojka je, međutim, od samog početka nameravala da prihvati samo jedno od dva izlaza: 1) da nova grčka vlada odustane od svojih izbornih obećanja i kapitulira pred polisi paketom prihvaćenim od prethodne Samarasove vlade.; ili 2) da grčka vlada napusti Evrozonu....“.

Ovaj autor dodaje kritički: „Da bi ozbiljno razmatrali tzv. Grexit, moramo da krenemo od nekoliko očiglednih činjenica: 1) grčki dug je neodrživ i zahteva velike promene, koje Trojka odbacuje; 2) Trojka je posvećena neoliberalnoj Evropskoj uniji deregulacije tržišta rada i privatizacije, i konstitucionalno zarobljenoj u fiskalnu štednju; i 3) vlada Sirize zagovara socijal-demokratski ekonomski okvir.

J. Weeks, „*Grexit: When Not If*“, *Social Europe*, June 15, 2015. <http://www.socialeurope.eu/2015/06/grexit-when-not-if/>

Džeјms Galbraјt slično ukazuje da su ciljevi „Trojke“ očuvanje štednje i patronata nad troškovima daljeg urušavanja grčkog društva, a ne reforme obrazovnog, ekonomskog, zdravstvenog sistema u Grčkoј:

„Smanjenje penzija, plata, rast poreza su ponuđeni pod izgovorom magične ideje da će se ekonomija oporaviti uprkos teretu većih poreza, nižih snaga potražnje, i spoljnih repatrijacija od privatizacije. Magija je već testirana pet godina, bez ikakvog uspeha u slučaju Grčke. To je razlog što je Grčka, umesto oporavka predviđenog nakon finansijske pomoći iz 2010, pretrpela gubitke od 25% od svojih prihoda, i bez kraja tog procesa na vidiku. To je zašto je teret duga narastao od oko 100 % GDP na 180% GDP. Ali, priznati ovaj neuspeh u slučaju Grčke, značilo bi podrivanje čitavog projekta Evropske politike i autoriteta onih koji ga sprovode.“ (J. Galbraight, „*What is Reform? The Strange case of Greece and Europe*“, *Social Europe*, June 15, 2015, <http://www.socialeurope.eu/2015/06/what-is-reform-the-strange-case-of-greece-and-europe/>)

68 Na primer, istraživanja javnog mnjenja u Nemačkoј i drugim EU članicama su nedavno pokazala da visok procenat stanovništva želi izlazak Grčke iz Evrozona i da krivicu prebacuju samo na Grke za najoštrije ispoljavanje krize u njihovoj zemlji. Po anketi Instituta za istraživanje javnog mnjenja INSA, od 23. jula 2015, većina Nemaca, njih 56%, smatra pogrešnom odluku Bundestaga da podrži treći paket finansijske pomoći Grčkoј. Posebno protiv odluke Bundestaga bili su nemački građani stari između 45 i 54 godine, a svega 33% građana podržalo je odluku da se pomogne vladi Aleksisa Cipersa i grčkom narodu. (<http://www.telegraf.rs/vesti/1671829-nismo-treballi-da-pomognemo-grcima-ovo-misle-obicni-gradjani-nemacke-o-odluci-njihove-vlade>)

„tsunami like”⁶⁹ lošim posledicama eventualnog raspada političke i monetarne Unije, i to ne samo za najranjivije već i za sve članice EU. Uz to, ni mediji ne doprinose razvoju evropskog javnog rezonovanja, već i oni više igraju na rutinizovanu „kartu” promovisanja mera štednje i partikularnih interesa pojedinih članica EU.

Javno rezonovanje sa stanovišta zajedničkih supstancijalnih interesa Evropljana je neophodno, a ono je slabo prisutno. Novi jači i opsežniji pritisci, tj. nove kumulativne borbe različitih agenata promene i welfare zaokreta u odnosu na neoliberalni put razvoja su strateški zadatak i nasušna potreba.

Prof. dr Dragica Vujadinović*

Causes of the Current Crisis and Ways Out - Viewed upon the Lenses of European Social Model

Summary

The main background idea of this article is that the neoliberal turn in the development of liberal capitalism did cause the current global and Euro zone crisis, that the rigid austerity measures represent the neoliberal mechanism which cannot solve the crisis, that the welfare turn (revised welfare model, different from the traditional one related to 1970s), e.g. new forms of welfare economic and political strategies of development are necessary for overcoming the crisis. This welfarist turn would be also necessary for diminishing overextended inequalities at the global, regional and nation-state levels, and for finding new balances between economic efficiency and free market mechanisms, on the one hand, and welfare system, human rights protection, and right to a dissent life for each individual, on another.

Additional background points of analysis are that the attractiveness of the European Union (EU) for the citizens is primarily based on the ideal-typical concept of

⁶⁹ C. Offe, op.cit.

* Dragica Vujadinović, PhD. Professor, Faculty of Law University of Belgrade. This article is the result of research within the project Perspectives of Implementation of European Standards in the Serbian Legal System (179059), supported by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia. .

„Social Europe“, that the crisis of the Euro zone and dominant ways out put into danger the sense of belonging to the EU and generally its political identity, and that the overcoming of the crisis, on one hand, and improving of the EU identity and polity, on another, demand revived ideas and practice of „Social Europe“, based on constitutional and institutional attempts towards deeper and stronger political, economic, fiscal and social integration.

In this paper, the overview of the link between crisis of capitalism and welfare state development will be firstly offered. Secondly, the causes of the current crisis as well as ways out (again in the relation with the welfare model) will be considered. In that context, the possible relevant actors and mechanisms will be outlined, which could be crucial for overcoming the neoliberal austerity approach and for its replacing with the welfare model and solidarity.

Key words: welfare system, crisis, austerity measures, EU, Euro zone